

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

TYPOLOGY OF MODERN TERRORISM

Жеребець О.М., начальник відділу

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

У статті досліджуються найбільш відомі підходи до класифікації сучасного тероризму, на підставі чого пропонується власна типологія цього суспільно небезпечного явища.

Констатується, що представлені в наукових працях типології тероризму становлять інтерес для рішення конкретних питань протидії цьому суспільно небезпечному явищу, включаючи вироблення як системи політико-організаційних державних заходів щодо протидії тероризму, так і розробку системи правового регулювання. Поряд із цим доводиться, що оптимальний підхід до систематизації проявів тероризму – це підхід із позиції пошуку шляхів протидії терористичній діяльності в контексті захисту національних інтересів і безпеки України.

Робиться припущення, що підґрунтям типології варто вибирати основу, яка не просто вказує на відмінність одного виду терористичної діяльності від іншого, а дозволяє за несхожістю характеру засобів і методів, що застосовуються, а також мети кінцевого результату звести всю різноманітність підстав систематизації до необхідних і достатніх, які дадуть змогу розмежувати однопорядкові структурні утворення терористичної діяльності та дадуть змогу компетентним органам будувати ефективну роботу з протидії тероризму.

Доводиться, що підхід до класифікації видів тероризму, коли за основу типологізації вибиратимуться підстави, що знаходяться у взаємозв'язку, видається більш конструктивним, оскільки дає змогу скласти її максимально повну версію, яка дозволяє включати до себе нові прояви тероризму без зміни сучасної основи. Цей метод систематизації має конкретне науково-прикладне значення, оскільки дає змогу вибудувати систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання тероризму та захисту критично важливих та потенційно терористично уразливих об'єктів з урахуванням особливостей того чи іншого типу тероризму. З огляду на це немає необхідності давати в Законі «Про боротьбу з тероризмом» визначення конкретним видам тероризму, адже їх досить багато і це має не законодавче, а кримінологічне значення.

Ключові слова: тероризм, терор, насильство, психологічний вплив, жах, випадковий потерпілий.

The article analyzes the most well-known approaches to the classification of modern terrorism, on the basis of which our own typology of this socially dangerous phenomenon are proposed.

It is stated that the typologies of terrorism presented in scientific works are of interest for solving specific issues of counteracting this socially dangerous phenomenon, including the development of a system of political and organizational state measures to combat terrorism and the development of legal regulation. At the same time, it is proved that the optimal approach to the systematization of terrorism manifestations is the approach from the standpoint of finding ways to counter terrorist activities in the context of protection of national interests and security of Ukraine.

It is assumed that the basis of the typology should be chosen basis, which not only indicates the difference between one type of terrorist activity from another, but allows for the dissimilar nature of the means and methods used, as well as the end result to reduce the variety of grounds for necessary and sufficient, which will make it possible to differentiate single-order structural units of terrorist activity and will allow the competent authorities to build effective work on counter-terrorism.

It argued that the approach to the classification of types of terrorism, when the basis of the typology will be chosen interrelated grounds, seems more constructive, as it allows to make it the most complete version, which allows to include new manifestations of terrorism without changing the existing basis. This method of systematization has a specific scientific and applied significance, as it makes it possible to build a system of special criminological measures to prevent terrorism and protect critical and potentially terrorist vulnerable objects, taking into account the characteristics of a particular type of terrorism. Based on this, there is no need to define in the Law on Combating Terrorism specific types of terrorism, because there are many of them and it has not legislative but criminological significance.

Key words: terrorism, terror, violence, psychological influence, horror, casualty.

Постановка проблеми. Серед актуальних питань вивчення тероризму і запобігання цьому явищу необхідно звернути увагу на відсутність єдиного підходу серед науковців до проблеми класифікації проявів тероризму, що ускладнює процес пізнання самого явища та запобігання тероризму, включаючи систему правового регулювання такої протидії.

Розглядаючи проблему типологізації тероризму, зауважимо, що практично жодна з представлених у теоретичних розробках вітчизняних та іноземних науковців градація не охоплює всіх параметрів цього багатоаспектного та багатогранного. Але така класифікація, як зазначає Е.С. Іззатдуст, потрібна, тому що без чітких вихідних критеріїв та реальної оцінки параметрів неможливо дати об'єктивну характеристику особливостям і конкретним різновидам сучасного тероризму [1, с. 54]. Крім цього, безспірним є той факт, що кожен вид тероризму має свою причинну базу, мотивацію, цілі, суб'єктів. Це своєю чергою ставить завдання розробки таких заходів контролю та боротьби з цим явищем, які були б адекватними кожному його різновиду.

Мета статті – дослідити найбільш відомі підходи щодо класифікації сучасного тероризму, на підставі чого запропонувати власну типологію цього суспільно небезпечного явища.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам типології сучасного тероризму присвятили свої праці В.Ф. Антипенко, Ю.М. Антонян, О.Ф. Бантишев, Е.С. Іззатдуст, В.П. Журавльов, В.С. Канцір, Р.А. Калюжний, Б.Д. Леонов, В.А. Ліпкан, Л.І. Мошкова, Б.В. Романюк, О.Г. Семенюк, О.В. Усенко та інші науковці.

Незважаючи на значний інтерес до цієї проблеми, науковці до цього часу так і не дійшли згоди щодо єдиного підходу до типології тероризму, що й актуалізує вибрану нами тему дослідження.

Виклад основного матеріалу. У теорії та світовій практиці, як правило, розрізняють три основних види тероризму:

- внутрішній – це прояви терористичних дій громадян цієї держави проти населення на своїй території;
- транснаціональний – такий вид, який здійснюється через суспільно небезпечні дії громадян держави проти своїх же співвітчизників, але на території іншої держави;
- міжнародний – це терористичні дії держави або групи осіб однієї або кількох національностей проти іншої держави чи будь-яких осіб на території інших країн [2, с. 38].

На нашу думку, такий видовий розподіл тероризму дещо не відповідає вимогам наукової типології. Адже типологія – це метод наукового пізнання, в основі якого

лежить розчленування систем об'єктів та їх систематизація за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Ця наука ґрунтується на виявленні спільних та відмінних рис об'єктів, що досліджуються. Головною ознакою типології є те, що вона, на відміну від класифікації, не описує об'єкт дослідження, а пояснює його. Це означає, що за допомогою типології можна зрозуміти природу, причини, закономірності виникнення та розвитку, скласти прогноз явища, що досліджується [3, с. 145].

Цим вимогам найбільше відповідає типологія, запропонована Ю.І. Авдєєвим, який структурує тероризм за ідеологічною основою та поділяє його на ідеологічний, націоналістичний, релігійний та кримінальний [4, с. 57]. Проте її також не можна вважати беззаперечною. Так, ідеологічний тероризм є більш загальним поняттям та безпосередньо вклучає в себе націоналістичний та релігійний тероризм. Тобто ці поняття співвідносяться між собою як загальне та конкретне і не можуть бути зіставлені в одному ряду як окремі його різновиди.

Л.І. Мошкова пропонує розрізняти типи терористичної діяльності на основі рівня політичного простору. За такими критеріями на мікрорівні виокремлюються державний терор та (внутрішній) недержавний тероризм, міжнародний та транснаціональний тероризм [5].

Відомий фахівець проблем тероризму В.В. Лунєєв виділяє тероризм із політичними мотивами, кримінальний, націоналістичний, повітряний та міжнародний [6, с. 58]. Привертає увагу зведення в одну систему досить-таки різних критеріїв виокремлення представлених видів тероризму: за мотивами (політичний, кримінальний, націоналістичний), за способом вчинення (повітряний), за територіальним та національним принципами (міжнародний). Якщо матиме місце факт захоплення літака із громадянами кількох країн членами терористичної організації, яка бореться за надання суверенітету певній території, де компактно проживає більшість представників тієї чи іншої національності, то така терористична акція має одночасно вважатися як повітряним, так і міжнародним та національним тероризмом. Проте для типології таке зведення різних його видів в один є неприйнятним.

Російський вчений Ю.М. Антонян пропонує таку типологію тероризму:

1) політичний, пов'язаний із боротьбою за владу і, відповідно, спрямований на залякування політичного супротивника та його прихильників;

2) державний, який визначається потребами в залякуванні, повному поневоленні та пригніченні власного населення, знищенні всіх, хто бореться з тиранічною державою;

3) етнорелігійний, який здійснюється з метою перемоги, практичної реалізації націоналістичних та релігійних ідей;

4) загальнокримінальний, який вчиняється перш за все злочинними організаціями для отримання матеріальних цінностей, залякування або знищення конкурентів, примушення державної влади до вчинення певних дій на свою користь;

5) воєнний, який має місце під час війни та орієнтований не лише на економічне та військове ослаблення, знищення промислового та військового потенціалу супротивника, але й на те, щоб привести його в оціпеніння, деморалізувати населення, викликати паніку;

6) «ідеалістичний» здійснюють із метою перебудови світу, перемоги «справедливості», тріумфу «великої» ідеї. Такий тероризм частіше за все притаманний особам із викривленою психікою;

7) партизанський реалізується заради визволення Батьківщини від загарбників [7, с. 14].

У представлених типологіях привертає увагу бажання науковців виокремити «кримінальний» тероризм, тобто такий, що базується на суто корисливих мотивах. Під цим видом тероризму ними розуміється насильницька діяль-

ність організованих злочинних угруповань, яка останнім часом активно використовується в боротьбі за території впливу, монополію злочинних послуг (проституція, наркотики, зброя тощо) або для усунення економічних конкурентів за допомогою найманих убивць.

Йдеться про підміну понять, адже «кримінальний» тероризм не можна вважати терористичними акціями. Такі дії становлять злочинну діяльність криміналітету із застосуванням терористичних методів, які лише за своїми зовнішніми проявами (вибухи, підпали, публічні вбивства) схожі на тероризм.

Як справедливо зазначає Діпак К. Гупта, терористичні групи намагаються здобути публічні блага, вигода від яких обов'язково належатиме всій спільності, чий інтерес відстоюються, і кожному її представнику, незалежно від того, яких зусиль він докладав. І, навпаки, кримінальні угруповання не діють задля жодного чітко означеного «вищого покликання». Домінуючою мотивацією для них є здобуття приватної або квазіпублічної вигоди, яку буде розподілено лише серед безпосередніх учасників цієї групи [8, с. 227].

Беззаперечним є той факт, що відповідно до кримінально-правової (а не соціально-політичної) сутності тероризму будь-який його прояв є злочином і не кримінально караного тероризму бути не може. Справедливо зазначає А.В. Наумов: «Що стосується спроб відмежувати «кримінальний» тероризм від «некримінального» (політичного, націоналістичного, релігійного), то такий розподіл можливий лише за його мотивацією, тобто на кримінологічному або психологічному рівні. У рамках же кримінального закону будь-який тероризм – кримінальний, адже становить порушення кримінального закону» [9].

Цю позицію підтримує Г.І. Морозов, який наголошує, що тероризм не може розглядатися як політичний злочин – це злочин за своїм характером кримінальний. До тероризму не застосовуються встановлені національними законами строки давності і не має застосовуватися правило про неவிдачу своїх громадян [10, с. 49]. Крім цього, не лише в рамках національних законів, але й на підставі міжнародних угод будь-який прояв тероризму розцінюється виключно як кримінальне діяння.

Водночас не можна заперечувати тенденцію зростання впливу організованої злочинності на політичне життя суспільства, органи державної влади, в тому числі з використанням терористичних методів боротьби. У цьому випадку виокремлення «кримінального» різновиду тероризму має сенс лише за його носієм – суб'єктом такої діяльності, за аналогією із сепаратистським або націоналістичним тероризмом, але, виходячи з того, що, на відміну від сепаратистського, націоналістичного або релігійного тероризму, він має не політичну, а корисливу чи іншу мотивацію, такий термін може бути використаний лише в переносному значенні. Але говорити про кримінальний тероризм як один із його різновидів із наукової позиції є недоречним.

Як свідчить проведений нами аналіз, у процесі складання більшості типологій порушуються правила поділу обсягу понять, не зазначається підпорядкованість класифікаційних рядів, порушується логічний взаємозв'язок у визначенні критеріїв, які слугують для розподілу різних систематизованих рядів, що призводить до одночасної присутності окремих явищ у різних систематизованих рядах. Крім того, в процесі розробки типології тероризму не варто враховувати кримінальний, корисливий (використання актів терору з метою безпосереднього отримання матеріальних благ) та соціально-побутовий види тероризму як такі, що не належать повною мірою до категорії тероризму, оскільки не переслідують політичних цілей.

Найбільш повну характеристику наукових поглядів на типологію тероризму висвітлив вітчизняний вчений В.А. Ліпкан. Згідно з його дослідженнями, прояви тероризму об'єктивно диференціюються за такими критеріями (підставами):

– за територією вчинення тероризму (транснаціональний, тотальний, селективний, локальний);

– за рівнем організації актів тероризму (тероризм під керівництвом органів влади, тероризм опозиційних антирежимних груп, заколотницький тероризм, державний міжнародний тероризм, системний внутрішньодержавний, інший внутрішньодержавний, стихійний, індивідуально-груповий тероризм);

– за елементами характеристики тероризму (за суб'єктами, за видами мотивів, за видами цілей, за засобами діяльності, за видами способів вчинення, за видами об'єктів, за змістом діяльності, за характером наслідків) [11, с. 69–79].

Таким чином, конкретні систематизації проявів тероризму можна здійснювати за різними ознаками: за формою, способами здійснення, історичними, національними, релігійними, географічними та іншими особливостями, елементами структури терористичної діяльності та ін. У результаті перед поглядом дослідників з'являється велика, розгалужена типологія, що має реальну основу – нескінченний ряд конкретних проявів тероризму, що перебуває в постійному розвитку й демонструє все нові й нові можливості.

Розроблені типології становлять інтерес для рішення конкретних питань протидії тероризму, включаючи як вироблення системи політико-організаційних державних заходів щодо протидії тероризму, так і розробку системи правового регулювання. Поряд із цим оптимальний підхід до систематизації проявів тероризму – це підхід із позиції пошуку шляхів протидії терористичній діяльності в контексті захисту національних інтересів і безпеки України.

Ми вважаємо, що підґрунтям типології варто вибирати основу, яка не просто вказує на відмінність одного виду терористичної діяльності від іншого, а дозволяє за несхожістю характеру засобів і методів, що застосовуються, а також мети кінцевого результату звести всю різноманітність підстав систематизації до необхідних і достатніх, які дадуть змогу розмежувати однопорядкові структурні утворення терористичної діяльності, а компетентним органам – будувати ефективну роботу з протидії тероризму.

На наш погляд, за основу такої типологізації варто вибрати наведені нижче аспекти.

1. Масштаби інтересів терористичних організацій:

– локальний тероризм (наприклад, такі терористичні організації, як баскійська ЕТА, тамільські «Тигри» або курдська робітничка партія, ставлять перед собою географічно обмежені цілі. Як правило, їхньою головною метою є відокремлення певної частини території держави за етнічною або релігійною ознакою);

– міжнародний тероризм (такі міжнародні організації, як «Хамас», «Хезболла», «Аль-Каїда» та «ІГЛ», претендують на захист загальних цінностей та принципів, що привносить в їхню діяльність ідеологічну складову частину. Нею може бути поширення релігійних норм, протидія світовому імперіалізму або пропаганда того чи іншого ладу. У будь-якому разі діяльність таких організацій вже не можна обмежити конкретним регіоном. Переслідуючи своїх «ідеологічних ворогів», вони розчиняються у світовій політиці, знаходячи підтримку в різних куточках планети та повсюдно вербуючи своїх учасників).

2. Мотиви терористичної діяльності:

- соціально-економічні;
- етнопатристичні або сепаратистські;
- релігійні.

3. Об'єкт терористичних спрямувань, який складається з:

– об'єкта впливу («випадковий» або «спеціальний» потерпілий, культурні, духовні, матеріальні або інші цінності, інформаційно-технічні системи управління і зв'язку);

– об'єкта управління (той або ті, які наділені владними повноваженнями для прийняття рішення, якого прагнуть терористи);

– об'єкта посягання (суспільні відносини, що охороняються міжнародним або національним правом: політичний режим, державний устрій, територіальна цілісність).

4. *Спосіб впливу*: бактеріологічний, біологічний, технологічний (який має підвиди: бомбовий, інформаційний (який також називають кібертероризмом, кібернетичним або електронним), поштовий, ракетний, телефонний, фізичний, хімічний, ядерний та ін.), екологічний, морально-психологічний та інші.

Висновки. Підхід до класифікації видів тероризму, коли за основу типологізації обираються підстави, що знаходяться у взаємозв'язку, видається більш конструктивним, оскільки дає змогу скласти її максимально повну версію, яка дозволяє включати до себе нові прояви тероризму без зміни сучасної основи. Цей метод систематизації має конкретне науково-прикладне значення, оскільки дає змогу вибудовувати систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання тероризму та захисту критично важливих та потенційно терористично уразливих об'єктів з урахуванням особливостей того чи іншого типу тероризму. З огляду на це, немає необхідності давати в Законі «Про боротьбу з тероризмом» визначення конкретним видам тероризму, адже їх досить багато і це має не законодавче, а кримінологічне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иззатдуст Э.С. Покушение на мирную жизнь (взгляд на современный тероризм). Москва : Academia, 2006. 384 с.
2. Дзалиев М.И., Иззатдуст Э.С., Киреев М.П. Современный тероризм: Социально-политический облик противника / под ред. В.В. Гордиенко. Москва : Academia, 2007. 672 с.
3. Криминология : учебник / Антонян Ю.М. и др.; под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 2-е изд. Москва : Юристъ, 2000. 678 с.
4. Авдеев Ю.И. Типология терроризма. *Современный терроризм: состояние и перспективы*. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. С. 56–60.
5. Мошкова Л.И. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. 24 с.
6. Лунеев В.В. Тероризм: психологические корни и правовые оценки. *Круглый стол. Государство и право*. 1994. № 4. С. 56–60.
7. Этнорелигиозный тероризм / Антонян Ю.М. и др.; под ред. Ю.М. Антоняна. Москва : Аспект Пресс, 2006. 318 с.
8. Гупта Д.К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти / пер. з англ. Н. Гайдукевич. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. 400 с.
9. Наумов А.В. Тероризм: психологические корни и правовые оценки. *Круглый стол. Государство и право*. 1994. № 4. С. 34.
10. Морозов Г.И. Тероризм – преступление против человечества (международный терроризм и международные отношения). Москва : РАН. ИМЭМО, 1997. 87 с.
11. Ліпкан В.А. Тероризм: юридична дефініція та зміст. *Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників*; за ред. А. Комарової та ін. Київ, 2000. С. 50–86. (Наукове видання «Міжвідомчий науковий збірник», т. 19(1)).